

CONTRIBUTIONS TO THE RELIGIOUS LIFE FROM THE TIME OF CONSTANTIN CANTEMIR¹

Ionuț Horeanu

Phd Student, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Church history in the late seventeenth century was the most often researched in terms of the importance given to metropolitan Dosoftei. Also, often through such historiographical directions entered the shadow elements that referred to the sphere of cultural contributions, social and especially of mentality of this period.

The causes of the historiographical situation concerning religious life are similar to those regarding the Moldavian Voivode Constantin Cantemir (1685-1693), but with certain limits of interpretation, because on the one hand attention was focused on metropolitan bishop Dosoftei, on the other hand attention was focused on the time of scholar Dimitrie Cantemir.

With this text we try to detach from such historiographical perspective and bring contributions regarding the religious life, especially through the collective consciousness and the main milestones that contributed to the collective consciousness of the the time . Such research aims to trace a historiographical hypothesis on the relationship between religious life and political life, being outlined a political philosophy.

Keywords: religious life, collective mental limits of interpretation, historiography hypothesis, political philosophy

În studiul nostru ne vom raporta la crearea unor linii definitorii pentru sfârșitul secolului al XVII-lea, fără a insista asupra unor elemente cărora li s-au acordat deja o serie de lucrări cu rol de monografie sau chiar lucrări în sens bibliografic². Așadar, nu ne propunem să ne limităm strict la o serie de aspecte istorice plasate într-un context dat.

Situația dezastruasă prin care trecea Moldova poate fi receptată prin descrierea orașului Iași: „Acum 50 de ani, la recensământul făcut, s-au găsit 12.00 de locuințe particulare; după aceea însă, din pricina deselor incendii și pe lângă aceasta, din cauza năvălirilor tătarilor și polonilor, orașul a fost atât de pustiit , încât abia a treia parte din ele au rămas neatinsă”³.

¹ Această lucrare a fost sprijinită financiar în cadrul proiectului POSDRU/187/1.5/S/155397 cu titlul „Prin burse doctorale spre o nouă generație de cercetători de elită”, cofinanțat din Fondul Socia European prin intermediul Programului Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

² Anca Podgoreanu (redactor responsabil), *Dosoftei (1624-1693). Biobibliografie*, București, 1974.

³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Introducere de maria Holban, Comentariu istoric de N. Stoicescu, Studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, Indice de Ioana Constantinescu, Notă asupra ediției de D. M. Pippidi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 73. O situație mai generală și verificată de cercetători ne este prezentată de Cantemir într-un alt capitol, unde estimează că în Moldova sunt aproximativ 200 de mănăstiri. „Mănăstiri mai mari, conduse de

Conform datelor oferite de Dimitrie Cantemir Iașul avea peste 40 de biserici, cu o arhitectură de laudat⁴. O situație aproape similară era și în Suceava, cel puțin din punct de vedere al bisericilor, deoarece „se numărau acolo patruzeci de biserici de piatră, iar de lemn și mai multe”⁵. Situațiile statistice întâlnite la Dimitrie Cantemir trebuie analizate în spirit critic pentru că într-un alt loc scrie că „numai în ținutul Sucevei sunt șaiszeci de biserici de piatră și în toată Moldova de sus peste două sute de mănăstiri mai mari, zidite din piatră”⁶.

Atitudinea critică față de textele lui Dimitrie Cantemir ne este întărită și de repetarea unor date în conjuncturi diferite, fără acoperire. Un astfel de exemplu este vorba pusă în gura tâlharului Burlă potrivit căruia acesta a numărat 40 de mănăstiri⁷.

La viața religioasă mai trebuie amintiți „călugării și schimnicii” care trăiau în zonele de munte⁸.

În privința bisericilor românești s-a admis idee că a existat o „unitate dogmatică, canonică și de cult cu celelalte Biserici ortodoxe surori”⁹. Chiar dacă referirea este dintr-un context general menționăm că Biserica se adaptează la specificul perioadei¹⁰.

Situația materială a vieții bisericești poate fi desprinsă din episodul din anul 1700, când Antioh Canemir îl îndeamnă pe mitropolit, alături de un boier să cerceteze starea în urma tuturor confruntărilor¹¹. Despre ce fel de stare este vorba aflăm și din gestul restituirii așezămintelor închinat la Ierusalim, în anul 1704¹².

Din inventarul cu obiectele luate de polonezi o dată cu capturarea mitropolitului Dosoftei se poate deduce starea economică a Bisericii, despre care se poate spune că nu era într-o etapă problematică¹³.

Alți cercetători au privit apariția generalizată a bolnițelor ca efect al dezvoltării vieții mănăstirești, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹⁴.

Vremurile tulburi au constituit cauza principală a declinului vieții bisericești. Astfel că, deși țara „era ertată de la Poartă” se confrunta cu o situație tensionată din cauza

un arhimandrit, nu se află mai mult de patru, mai mici însă, care ascultă de egumeni, sunt mai mult de două sute, și pe lângă acestea aproape tot atâtea metocuri” *Ibidem*, p. 359).

⁴ Despre viața religioasă din ținutul Iașului se preciza că „are și până astăzi mai mult de 40 de biserici, unele din piatră, altele din lemn, cea mai mare parte destul de frumos construite” (*Ibidem.*, p. 73).

⁵ *Ibidem.*, p. 81.

⁶ *Ibidem*, p. 313.

⁷ Acest număr îl întâlnim și în *Descrierea Moldovei* (Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, text stabilit și tradus de Radu Albala, Introducere de Constantin Giurescu, Editura Minerva, București, 1973, p. 97).

⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 313.

⁹ Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598 – 1949). Istoric și documente*, Editura PIM, Iași, 2009, p.24.

¹⁰ Al. Stănciulescu-Bârda, *Studii și documente privind istoria României (Banatul. Aspecte juridice și canonice)*, vol. II, Prefață Nicolae Dură, Editura SITECH, Craiova, 2010, p. 11.

¹¹ Daniel Niță-Danielescu, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra bisericii ortodoxe române din Moldova*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 30-31.

¹² *Ibidem*, p. 31.

¹³ Pentru a sublinia cele de mai sus vezi „inventarul” pomenit în: Dimitrie Dan, *Dosoftei mitropolitul Moldovii: 1624-1696. Schiță biografică cu ilustrațiuni și un anex al inventariului obiectelor Mitropoliei Moldovii făcut de Dosoftei în 22 octomvrie 1686*, Tipografia Mitropoliei Silvestru, Cernăuți, 1927, p. 7-9.

¹⁴ Ion Vicovan, *Filantropia în Moldova*, în Nicolae Dascălu (coord.), „Hristos în Moldova; Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001”, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2001, p. 403.

„vrajbei”¹⁵. Această situație era delicată pentru că „să făcuse tâlhari nu numai de la oasta leșască, și și din munții ungureștii, de jăcuiuau mănăstirile”¹⁶. Într-o astfel de perioadă ținta principală a atacatorilor erau mănăstirile sau boierii. Această situație i-a determinat pe „mulții boieri și giupânesă săraci și-au lăsat casale și-au fugit în Țara Muntenească de răul tâlhăretului”¹⁷.

În perioada nașterii modernității în Moldova, rolul preoților este precizat prin versuri de către cea mai importantă față a Bisericii, mitropolitul Dosoftei: „Treaba lor să le fie toată vremea-n rugă./Altă nemic să n-aibă să le dodeiască,/Lui Dumnezeu tot ceasul să stea să slujească”¹⁸.

Depopularea țării poate fi considerat ca unul din factorii care au determinat toleranța și privilegiile de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ca o consecință a acestui fapt și bisericile au avut de suferit, deoarece atacurile polonilor și tâlharilor a condus la refugiarea oamenilor în alte zone, satele care aparțineau Bisericii rămânând depopulate¹⁹. Toate acestea au permis pătrunderea grecilor în Moldova începând cu secolul al XVII-lea. Din aceste cauze s-a ajuns nu doar la acapararea dregătoriilor, ci și a bisericii, ajungându-se la situații de alungare a călugărilor români din mănăstiri²⁰.

Sărăcirea mănăstirilor a fost cauzată și de pustiirea satelor, așa cum a precizat Constantin Cantemir într-un document din 1 iulie 1693²¹. Cu această situație se confruntă și Antioh Cantemir în anul 1696, după cum reiese dintr-un document referitor la cinci sate ale mănăstirii Aroneanu²². O situație de sărăcire a mănăstirilor este prezentată într-un document tot de la Antioh Cantemir, dar referitor la mănăstirea Căpriană. De această dată cauza sărăcirii a depins de călugări nedestoinici²³.

Dintr-un document din 1696 se poate deduce că în vremea domniei lui Constantin Cantemir au fost posibile acte abuzive față de „locul călugăresc”, cum ar fi ridicarea unei case, urmată de dărâmare („pe poronca mării tale, i-am stricat casa lui Nastasie”)²⁴.

Analizând succint situația bisericilor închinare reiese că din cauza egumenului care controla și dispunea de toate averile mănăstirilor, fără a fi verificați, chiar și odată cu schimbarea acestora, s-a ajuns la o situație degradantă a bisericilor române²⁵.

¹⁵ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat și O samă de cuvinte*, în „Marii cronicari ai Moldovei (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce)”, ediție, studiu introductiv, glosare, repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 902.

¹⁶ *Ibidem*, p. 903.

¹⁷ *Ibidem*, p. 903.

¹⁸ Dosoftei, *Opere*, I, Ediție critică de N. A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, București, 1978, p. 8.

¹⁹ Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române (Studii și materiale)*, Editura Cartdidact-Civitas, Chișinău, 2012, p. 251.

²⁰ Iolanda Țighiliiu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, Editura Paideia, [București], [1997], p. 184.

²¹ N. Grigoraș, *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV – XVII)*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, XVIII, 1971, p. 8.

²² *Ibidem*, p. 8.

²³ *Ibidem*, 16., p.

²⁴ *Documente istorice tecucene (sec. al XVII –lea)*, vol. I, identificare, selecție, transcriere, cuvânt înainte și indice de Ștefan Andronache, Biblioteca Municipală Tecuci, 2001, p. 115.

Starea bisericii de la cumpăna secolelor XVII-XVIII este descrisă în termeni negativi de unii istorici, din cauza fețelor bisericesti care au furat din lăcașurile de cult²⁶.

Într-o perioadă în care cercetătorii vorbesc despre declinul „statutului juridic al instituției domniei”, voievodul Moldovei demonstrează, prin atitudinea față de Biserică, grija de întărire a acestei perioade²⁷.

Cu toate că Dimitrie Cantemir scrie că de buna organizare a bisericii se ocupa logofătul al treilea²⁸, prin documentele cercetate am observat ca acest fapt nu constituie o regulă.

Domnul se ocupă de „trebile din afara bisericii” și are grijă ca învățăturile clericilor să fie în acord cu dogmele ortodoxiei²⁹.

În plus, analizând cazul mănăstirii Secu, Olga Cicanici aduce în atenție cazurile în care robii părăsesc deseori mănăstirea. În acest context, aceeași cercetătoare menționează și modalitatea de „sporire a numărului robilor țigani”, prin cumpărare de la mănăstiri sau de la diferite persoane³⁰.

Lupta pentru ortodoxiei prin intermediul culturii s-a făcut și cu sprijinul bisericilor externe. Un astfel de caz este cartea polemică a patriarhului Ierusalimului Dositei, tipărită la aproximativ un an de la moartea lui Cantemir³¹.

Călătorul străin Philippe Avril oferă una din cele mai clare imagini asupra Țării Moldovei în vremea lui Constantin Cantemir, în anul 1689: „țara ce mai devastată dintre țările Europei”³².

Credem că retorica versurilor poate remarca distanța față de politica domnului. Dosoftei deplânge prin versurile sale și starea preoților: „Avem și pentru preuț osândă destulă,/Că-i asuprim de-i scoatem din casă sătulă,/Făcându-le pedeapsă și grea supărare”. Realitatea surprinsă de mitropolit nu este străină de contextul vremurilor dintre anii 1685-

²⁵ „Tot așa de ruinate era starea mănăstirilor din Moldova”. Din cauza unei astfel conjuncturi la începutul secolului al XVIII-lea patriarhul Ierusalimului „e silit la 1704 să abdică de celea închinat Sfântului Mormânt” (Z. Pâclișan, *Biserica și românismul. Studiu istoric*, Cluj, 1910, p. 35-36).

²⁶ *Ibidem*, p. 41.

²⁷ Cătălina Chelcu, *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova oglindit în izvoare narative românești și străine (sec. XVII)*, în Veniamin Ciobanu (coord.), „Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al principatelor române (sec. XVII – XVIII)”, Editura Junimea, Iași, 2006, p. 49.

²⁸ „El este mai mare peste uricari sau scriitori de diplome și peste cancelarie, deslușește pricinile mănăstirilor, introduse la domnitor pe mitropolit, pe episcopii și tot clerul” (Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 205). Totuși, veridicitatea datelor este îndoielnică, deoarece în alt loc atribuie altui dregător rolul precizat în această notă (*Ibidem*, p. 229, vezi și nota 6).

²⁹ „(...) ca nimeni dintre ei să nu se abată din calea adevărului și, îmbrăcat în piele de oaie, să ascundă în sinea lui inimă de lup, ca păstorul să nu-și părăsească turma sau să fie pricină de scandalul prin exemplele lui rele” (*Ibidem*, p. 351, vezi și nota 2). Această afirmație se înscrie și ea în registrul datelor cu valoare îndoielnică, însă, important pentru a fi dedus ar fi frica față de pactul cu alte confesiuni.

³⁰ Olga Cicanici, *Aspecte din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII – XVIII*, extras din „Studii și articole de istorie”, X, București, 1967, p. 5.

³¹ Elena Chiaburu, *Tipografia din Moldova și lumea ortodoxă în secolul al XVII – lea*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, tom XXXVII, 2000, p. 122.

³² *Călători străini despre Țările române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 107.

1693³³. *In extenso* situația preoțimii poate reieși și din gestul mitropolitului Varlaam, de la 1687, când a încercat să ajute la creșterea veniturilor preoților³⁴.

Despre forma de sprijin a bisericii, după moartea domnului moldovean aflăm dintr-un document din anul 1694 prin care vremelnicul domn Constantin Duca dăruiește mănăstirii Sf. Ioan Zlataust din Iași moșia domnească a târgului Lăpușna³⁵. Grija domnilor și boierilor față de biserică și dările preoților rămân ca principale surse pentru mitropoliți și episcopi, cu precizarea că episcopii nu aveau îndatoriri fiscale către mitropoliți³⁶.

În intervenția privind pe „cinstit boiarinul nostru” (Iordachi postelnicul) domnul își explică gestul prin amintirea factorilor care au înclinat balanța privind decizia de a întări moșiile avute „Domnia mea, împreună cu tot sfatul nostru, întâmplându-se aici și preasfințitul sfinția sa Iacov, ce a fost Patriarh a toată lumea în Țarigrad, și cu arhieriei țării”³⁷. Redarea acestor sintagme nu are o importanță specială pentru studiul nostru, întrucât se pune sub semnul întrebării o serie de elemente ce țin de politica religioasă, ce pot fi desprinse chiar în mod direct. Subliniem în acest sens forma discursului documentar care poate avea rolul de echilibru.

Spriinul pentru viața bisericească se observă și din documentul publicat de istoricii de peste Prut, din data de 11 august 1690, prin care Cantemir întărește Mănăstirii Galata satul Buecani, din ținutul Lăpușnei, la care nutreau Toader postelnicul și Iliaș Abăza³⁸.

Interesul domnului pentru biserică reiese din scrisorile acestuia către craiul polon pentru trimiterea odoarele bisericești³⁹.

Preocuparea domnului față de mănăstiri se remarcă din ajutorul acordat mănăstirii Cetățuia în momentul atacului bandei conduse de Burlă, dar nu numai întrucât „rânduiește în toate părțile țării ostași care cad pe neașteptate asupra tâlharilor”⁴⁰. În funcție de gravitatea faptelor față de cele sfinte, domnul dispunea ca tâlharile cele mai grele să fie pedepsite prin arderea atacatorilor⁴¹.

³³ Dosoftei, *op. cit.*, p. 8.

³⁴ Ioan Lupaș, *Istoria Bisericescă a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhiedecezane, Sibiu, 1918, p. 87.

³⁵ Din gestul domnului Constantin Duca putem intui legitimitatea continuării unei politici religioase: „binevrând domniia mea a urma lucrurilor celor bune ce au făcut alți răposați domni ci-au fost mai înainte de noi di-au miluit sfintele mănăstiri, unii cu venituri din veniturile domnești și alții cu moșii și din hotarele domnești, volnici fiind ca niște stăpânitori” (Teodor Candu, *Târgul Lăpușna – parte a domeniului Mănăstirii „Sfântului Ioan Gură de Aur” din Iași. Documente privitoare la istoria târgului Lăpușna (1694-1813)*, Chișinău – Lăpușna, 2014, p. 6).

³⁶ Daniel Niță-Danielescu, *op. cit.*, p. 29.

³⁷ V. A. Urechia, *Un nou document de la Constantin Cantemir Vodă*, extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tom XVII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1895, p. 199.

³⁸ „Deci, domnia mea și împreună cu tot svaatul domniei mele socotim ș-am jiudecăt, ș-am datu rămsi pe Toader postelnicul și pe Ilieși Abăza, nepoții lui Ionașcul logofătul, să naibă treabă cu satul Buecanii, ce să-l ție mănăstirea Galata” (Andrei Eșanu, *Chișinău file de istorie. Cercetări, documente, materiale*, Editura Museum, Chișinău, 1998, p. 85).

³⁹ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 121.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 95

⁴¹ Această pedeapsă putea fi primită de cei care „au jefuit mănăstiri și vase sfinte” sau „au sfărâmat icoane și au furat argintul, aurul și nestematele de pe ele” (*Ibidem*, p. 95).

La fel ca în celelalte perioade puterea jurisdicțională a aparținut mitropoliților și episcopiiilor⁴². În caz de „vină” semnificativă fețele bisericești își pot pierde harul, iar pentru „vinile” mai mici „oricine este pedepsit de mai marele lui”, respectându-se ierarhia bisericească până la mitropolit, care poate fi pedepsit de domn⁴³.

În grija capului Bisericii, încă rămăsese „apărarea tuturor drepturilor politice, culturale și chiar și economice ale credincioșilor săi”⁴⁴.

Opera închinărilor de mănăstiri și ajutoarelor a fost o practică întâlnită în întreg secolul al XVII-lea⁴⁵, continuată și de urmași. Antioh Cantemir a închinat mănăstirea Căpriană la mănăstirea Zografu (1698), din cauza declinului vieții monahale⁴⁶.

Răspândirea tiparului a avut o semnificație deosebită pentru viața bisericească, așa cum a fost subliniat într-o lucrare a lui Simeon Reli, din perioada interbelică: „răspândirea tot mai mare a tiparului și reacțiunea contra grecilor din țară, au dat o nouă strălucire vieții ortodoxismului român din Moldova”⁴⁷.

La sfârșitul secolului al XVII-lea termenul „păgân” a dobândit o încărcătură politică, dependentă de mentalul colectiv care cunoaște o stare de suspiciune față de alteritate⁴⁸. Situația catolicismului din Moldova în secolul al XVII-lea este identificată sub forma unei bătălii pierdute în fața ortodoxismului⁴⁹.

Moldova nu a cunoscut nici o erezie. Ipoteza falsă a cercetătorilor privind controlul domnului față de învățăturile oamenilor bisericii ni se confirmă, însă se suținea ipoteza noastră potrivit căreia Cantemir admite prezența unei astfel de idei deoarece avea în minte frica pactului cu reforma. Într-un alt loc vorbește tot despre anectoda lupului sub piele de oaie, dar referindu-se la „papistași”⁵⁰.

Implicarea Poloniei în protejarea catolicilor din Moldova Polonia - dat fiind faptul că până la începutul secolului al XVIII-lea, mulți episcopi de Bacău au fost polonezi - capătă și alte nuanțe⁵¹. Viața catolicilor în Moldova este ilustrată prin formula de „secol defavorabil” de unii istorici⁵².

⁴² Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *op. cit.*, p. 25.

⁴³ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 355.

⁴⁴ Ion I. Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003, p. XXIII.

⁴⁵ Ion I. Croitoru, *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, [Târgoviște], [2012], p. 171.

⁴⁶ Ștefan Plugaru, Teodor Candu, *op. cit.*, p. 137.

⁴⁷ Simeon Reli, *Din viața religioasă și bisericească a Sucevii în secolele XVII-XIX*, Cernăuți. 1931, p. 6.

⁴⁸ Dan-Alexandru Popescu, *Putere politică și autoritate religioasă în Europa medievală. Reprezentări ale monarhului creștin în Evul Mediu românesc și în regatul Franței. Studiu comparativ*, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 146.

⁴⁹ Simeon Reli, *op. cit.*, p. 7.

⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 339.

⁵¹ Anton Coșa, *Catolicii din Moldova în izvoarele Sfântului scaun (secolele XVII-XVIII)*, Editura Sapienția, Iași, 2007, p. 200. În schimb puteri ca Rusia (de înțeles dacă ținem cont de relațiile cu ortodoxia), Austria sau Franța le-au interesat puțin despre catolicii din Moldova.

⁵² *Ibidem*, p. 203.

În timpul lui Cantemir putem recunoaște și un fenomen de toleranță, deoarece în timpul acestuia, „care nu știa grecește, în biserica Curții, când era Domnul de față, se cânta într-o strană *grecește* (s.n.a.) și în alta românește”⁵³.

În secolul al XVII-lea persoanele de altă confesiune au scăzut semnificativ, astfel că; în Moldova, catolicismul „ni se prezintă într-o luptă percutată pentru existența cu Biserica ort.-română”⁵⁴.

Propaganda catolică, din secolul al XVII-lea nu s-a resimțit la moldoveni⁵⁵. Există cercetători care pun accentul asupra unei importanțe speciale acordate de domn catolicilor, atât din punct de vedere religios cât și politic. Acest fapt este sprijinit pe activitatea preotului F.A. Renzi din Stipite, închis de domn din cauza legăturilor ascunse avute cu polonii⁵⁶. Misionarii catolici au avut un rol bine definit pentru oferirea de informații, pentru pregătirea drumului polonilor⁵⁷.

Date despre toleranța domnului aflăm și de descrierea referitoare la locuitorii Moldovei astfel că armenii, la fel ca romano-catolicii „au și ei lăcașuri sfinte tot atât de mari și tot atât de frumoase ca bisericile ortodocșilor, bucurându-se de liberul exercițiu al credinței lor”. Un statut aparte îl au evreei pentru că sunt obligați să plătească un bir anual diferit și au voie să ridice doar sinagogi din lemn. Credem că acest fapt trebuie analizat prin prisma ocupațiilor lor⁵⁸.

Contextul religios al Transilvaniei nu era nici el favorabil credinței, întrucât realitatea cronicilor vremii reflectă faptul că scopul important în politica acesteia era „lupta pentru păstrarea <<pravoslavniciei credințe>> (...) și implicarea în ea a păturilor românești rămase ortodoxe”⁵⁹.

Situația moșiilor din Bucovina va fi creionată de Dumitru Valenciuc cu ocazia preocupării asupra „problemelor controversate” privind fondul bisericesc ortodox⁶⁰. Grija domnului față de Biserici și a urmașilor săi se observă și prin intervențiile făcute la mănăstirea Voroneț, scris și în pomelnic⁶¹.

⁵³ Totodată, fără a ne grăbi în ipoteze, acest fapt poate fi pus și pe seama tradiției din Biserică (Z. Păclișan, *op. cit.*, p. 33).

⁵⁴ Simeon Reli, *op. cit.*, p. 7.

⁵⁵ Francisc Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII – lea*, extras din „Studii italiene”, VI, București, 1940, p. 24.

⁵⁶ Teresa Ferro, *Activitatea misionarilor catolici italieni în Moldova (sec. XVII – XIX)*, Editura Academiei Române, București, 2004, p. 11.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁸ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 297.

⁵⁹ Ioan-Aurel Pop, *Contribuții la istoria culturii românești (cronicile brașovene din secolele XVII-XVIII)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, [2003], p. 129. Orientarea istoriografiei contemporane asupra vieții bisericești din Transilvania a fost relifată de studiul Laurei Stanciu (*Între răsărit și apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*), Editura, Argonaut, Cluj Napoca, 2008, p. 7-17)

⁶⁰ Dumitru Valenciuc, *Fondul bisericesc ortodox român din Bucovina. Probleme controversate*, Biblioteca „MIORIȚA”, Câmpulung – Bucovina, 2010, p. 54.

⁶¹ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Voroneț: Istorie. Cultură. Spirituitate*, Editura „Pontos”, Chișinău, 2010, p. 132.

Așazămintele bisericești au constituit principalele elemente pentru „iradierea” culturii, deși despre secolul al XVII-lea se poate spune că s-a confruntat cu o „criză a vieții monahale”⁶².

Interesul acordat Bisericii de către domn se poate desprinde și din scrisorile pentru readucerea moaștelor în țară și a odoarelor Mitropoliei⁶³, fără nici un fel de repercusiuni asupra mitropolitului: << să nu te temi că din partea noastră Ți se va face vreun rău >>. Importanța spiritualității constituite la sfârșitul veacului al XVII-lea are ecou până în vremurile contemporane⁶⁴. Prin interesul față de moaștele Sf. Ioan deducem existența unui viu sentiment religios al moldovenilor⁶⁵. Dimitrie Cantemir vorbește despre tendința superstițiilor moldovenilor ca lipsă a învățaturii⁶⁶. Pulsul vieții religioase a societății moldave este surprins de Dimitrie Cantemir. În viziunea cărturarului moldovenii sunt „foarte mult aplecați spre cele sfinte, aproape până la superstiție”⁶⁷.

Nu putem vorbi despre istoria bisericească fără a-i aminti pe „cei mai însemnați mitropoliți în secolul al XVII-lea”: Varlaam și Dosofteif⁶⁸. O voce cunoscută pentru Biserica de la sfârșitul secolului al XVII-lea este Episcopul de Rădăuți Lavrentie (1689-1702) ridicat în statutul de episcop de la Bogdana⁶⁹. Fost episcop de Huși (1682-1686) Mitrofan pleacă după episodul capturării mitropolitului Dosoftei și continuă opera tipografică la curtea lui erban Cantacuzino, unde va desăvârși tipărirea *Bibliei de la 1688*, în limba română pentru prima dată⁷⁰.

Crizele provocate de expediții au produs pagube importante pentru boieri, iar ajutorul față de locurile de cult s-au diminuat, constituindu-se astfel încă o posibilă cauză pentru cererile de ajutoare de la Bisericile din Răsărit.

Biserica moldovenească trece la sfârșitul secolului al XVII-lea printr-o perioadă în care menținerea și cultivarea relațiilor bisericești erau vitale, fiind dependentă de contextul intern. Chiar dacă se poate considera ca formulă stilistică cererea „să vă îndurați spre noi să ne trimiteți ajutor, milă și dar” își are acoperirea în sensul propriu, știindu-se legăturile culturale⁷¹.

Chiar înființarea tipografiei a fost pusă pe seama nevoii Bisericii de a lupta contra celorlalte confesiuni, rolul cărții rezumându-se astfel la întărirea „unității creștin-ortodoxe și propagandă”⁷². În același sens, s-a concluzionat faptul că au existat două direcții ale tipografiilor: una internă de care s-a ocupat Dosoftei, pentru sprijinirea Bisericii și a românilor

⁶² Iolanda Țighiliiu, *op. cit.*, p. 186.

⁶³ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 27-28. Abia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea moaștele au fost aduse în Moldova (1683) (*Ibidem*, p. 33).

⁶⁴ Ion I. Croitoru, *op. cit.*, p. 791.

⁶⁵ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII – XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 195.

⁶⁶ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 341 („ca în cele mai multe ținuturi pe care o învățătură aleasă nu le-a luminat încă, este și în Moldova aplecat spre superstiții”).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 313.

⁶⁸ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 103-108.

⁶⁹ Ion I. Croitoru, *op. cit.*, p. 215.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 253.

⁷¹ Silviu Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea (cu trei facsimile)*, extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXXIV, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912, p. 141.

⁷² Elena Chiaburu, *op. cit.*, p. 123.

ademeniți la religiile reformate și catolică, iar altă direcție a fost cea externă ajutorarea statelor răsăritene ortodoxe⁷³.

Cotropirile din secolul al XVII-lea au dus la mutații privind rolul bisericilor și mănăstirilor, care se fortifică pentru a juca rol de apărare în contextul vremii. Cercetătorii acestei problematice consideră că moda fortificațiilor vine din Transilvania⁷⁴.

Versurile lui Dosoftei despre *Domnii Țării Moldovei* surprind și realitatea documentelor. Însă, nu vom ține cont doar de acest element, ci propunem să evidențiem și atitudinea acestuia față de domn și realitățile țării pentru găsi un posibil răspuns la renunțarea de a se întoarce: „Dară vinovat cine-i, domnul au-i țara,/Cându-i astăz Moldova de toată ocară?/Jecuită, prădată, stricată și arsă”⁷⁵.

Cu toate că versurile surprind un context dezolant pentru Biserică („De nu mai au în țară popii așezare./Că lor le este ciuca de tot să le-agiungă”), orice direcție trebuie trasată ținând cont de vremurile prin care trecea țara și nu concluzionat raportându-ne doar la stări de imposibilitate de intervenție ale domniei⁷⁶.

Tot din versurile lui Dosoftei nu putem să desprindem decât o atitudine de cumpătare privindu-l pe domn („Și lui Constantin-vodă Dumnezeu i-a face/Locul în rând cu svinții, precum i să place”), asemănătoare cu cea în care invocă pe „craiul Poloniei”⁷⁷.

Putem îngădui că Dosoftei a intuit firea domnului, fapt care reiese din versurile acestuia: „Și cu boierii țărâi gând de bine s-aibă./Să poată trăi țara cu bună oslabă”⁷⁸. Reținând și esența acestor versuri se poate întări ipoteza privind nevoia mitropolitului de a fi cumpătat în privința revenirii în țară. O astfel de presupunere este strâns legată de opțiunea domnului pentru relațiile cu Imperiul Otoman, fapt care nu putea agreea de Biserică.

Cronicarii l-au descris pe Dosoftei prin sintagma „nu era om prostu de felul lui”. Ion Neculce ne prezintă și puterea de cunoaștere a acestuia⁷⁹. Citind cu prudență atitudinea lui Constantin Cantemir față de Dosoftei, pentru o posibilă concluzie echilibrată luăm în calcul și faptul că Neculce a consemnat că „să mâniașe pe cel mitropolit și-i făcuse afurisănie de la patrierhii”⁸⁰.

În cronicile moldovenești s-a păstrat gestul de a da 50 de pungi cu bani „patriarhului de la Rusalim”, la moartea lui Cantemir vodă. Acest moment poate fi văzut ca o formă de continuitate și păstrarea relațiilor dintre biserici⁸¹. Atributul de înțelept acordat de cronică domnului Cantemir nu se rezumă doar la vârsta acestuia, ci și la experiența sa⁸², la care poate

⁷³*Ibidem*, p. 124.

⁷⁴ Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 137.

⁷⁵ Dosoftei, *op. cit.*, p. 8.

⁷⁶*Ibidem*, p. 8.

⁷⁷*Ibidem*, p. 8.

⁷⁸*Ibidem*, p. 8, p. 9

⁷⁹ „preînvățat, multe limbi știe: elineștă, latineștă, slavoneștă și altă adâncă carte și-nvățătură” (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 904).

⁸⁰*Ibidem*, p. 904.

⁸¹*Ibidem*, p. 923 (Antioh Cantemir s-a arătat interesat de activitatea tipografică și a avut grijă de reluarea tipăririi, vezi: Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII – lea și începutul secolului al XVIII – lea*, Editura Istros, Brăila, 1998, p. 146).

⁸²*Ibidem*, p. 899.

contribui și crearea unui echilibru, într-o perioadă greu de domnit. Neliniștele omului secolului al XVII-lea puteau fi rezolvate prin credința în Biserică⁸³.

Înfluența Bisericii, chiar și în viața boierilor are un impact deosebit, fapt ce poate fi desprins din numărul căsătoriilor din secolul al XVII-lea ale boierilor. Peste 70 % dintre boieri s-au căsătorit o singură dată, doar 22 % s-au căsătorit de două ori și numai 4.3 % s-au căsătorit de trei ori⁸⁴.

Cu toate că nu s-a remarcat prin gesturi speciale față de Biserică, Constantin Cantemir rămâne ca ultimul domn pământean care a reușit să facă față contextului extern și să se opună cu îndârjire condiției dedusă din vorba cronicarului „sub vremuri”. Prin lumina pe care am încercat să o aruncăm asupra vieții religioase din timpul lui Constantin Cantemir, se impune concluzia că perioada analizată nu reprezintă domnia de tranziție către alte epoci, ci domnia care păstrează se adaptează la tranziție, prin echilibru.

BIBLIOGRAPHY:

Izvoare editate și lucrări speciale

Candu, Teodor, *Târgul Lăpușna – parte a domeniului Mănăstirii „Sfântului Ioan Gură de Aur” din Iași. Documente privitoare la istoria târgului Lăpușna (1694-1813)*, Chișinău – Lăpușna, 2014.

Călători străini despre Țările române, vol. III, îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Introducere de Maria Holban, Comentariu istoric de N. Stoicescu, Studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, Indice de Ioana Constantinescu, Notă asupra ediției de D. M. Pippidi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973

Idem, *Viața lui Constantin Cantemir*, text stabilit și tradus de Radu Albala, Introducere de Giurescu, Constantin, Editura Minerva, București, 1973.

Chelcu, Cătălina, *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova oglindit în izvoare narrative românești și străine (sec. XVII)*, în Veniamin Ciobanu (coord.), „Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al principatelor române (sec. XVII – XVIII)”, Editura Junimea, Iași, 2006.

Chiaburu, Elena, *Tipografia din Moldova și lumea ortodoxă în secolul al XVII – lea*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, tom XXXVII, 2000.

Cicanici, Olga, *Aspecte din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII – XVIII*, extras din „Studii și articole de istorie”, X, București, 1967.

Coșa, Anton, *Catolicii din Moldova în izvoarele Sfântului scaun (secolele XVII-XVIII)*, Editura Sapiientia, Iași, 2007.

⁸³ Șarlota Solcan, *Societatea românească din secolul al XVII-lea în izvoarele de expresie maghiară*, Editura Universității din București, [București], 2000, p. 253.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 167.

Croitoru, Ion I., *Ortodoxia și Apusul în tradiția spirituală a românilor. Unitatea ortodoxiei și apărarea credinței ortodoxe în fața propagandei protestante din secolul al XVII-lea*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, [Târgoviște], [2012].

Dan, Dimitrie, *Dosoftei mitropolitul Moldovii: 1624-1696. Schiță biografică cu ilustrațiuni și un anex al inventariului odoarelor Mitropoliei Moldovii făcut de Dosoftei în 22 octombrie 1686*, Tipografia Mitropoliei Silvestru, Cernăuți, 1927.

Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV – XVII*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.

Documente istorice tecucene (sec. al XVII – lea), vol. I, identificare, selecție, transcriere, cuvânt înainte și indice de Ștefan Andronache, Biblioteca Municipală Tecuci, 2001.

Dosoftei, *Opere*, I, Ediție critică de N. A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, București, 1978.

Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII – XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997.

Dragnev, Demir, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române (Studii și materiale)*, Editura Cartdidact-Civitas, Chișinău, 2012

Eșanu, Andrei, *Chișinău file de istorie. Cercetări, documente, materiale*, Editura Museum, Chișinău, 1998.

Idem, Eșanu, Valentin, *Mănăstirea Voroneț: Istorie. Cultură. Spirituaitate*, Editura „Pontos”, Chișinău, 2010.

Grigoraș, N., *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV – XVII)*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie <<A. D. Xenopol>>”, XVIII, 1971.

Lupaș, Ioan, *Istoria Bisericescă a românilor ardeleni*, Editura și tiparul tipografiei arhiedecezane, Sibiu, 1918.

Ferro, Teresa, *Activitatea misionarilor catolici italieni în Moldova (sec. XVII – XIX)*, Editura Academiei Române, București, 2004.

Neculce, Ion, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat și O samă de cuvinte*, în „Marii cronicari ai Moldovei (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce)”, ediție, studiu introductiv, glosare, repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel, Editura Academiei Române, București, 2003

Niță-Danielescu, Daniel, *Războaiele dintre ruși și turci din secolul al XVIII-lea și implicațiile lor asupra bisericii ortodoxe române din Moldova*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009

Nistor, Ion I., *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Editura Septentrion, Rădăuți, 2003.

Pall, Francisc, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII – lea*, extras din „Studii italiene”, VI, București, 1940.

Pâclișan, Z., *Biserica și românismul. Studiu istoric*, Cluj, 1910.

Plugaru, Ștefan, Candu, Teodor, *Episcopia Hușilor și Basarabia (1598 – 1949). Istoric și documente*, Editura PIM, Iași, 2009.

Podgoreanu, Anca (redactor responsabil), *Dosoftei (1624-1693). Biobibliografie*, București, 1974.

Pop, Ioan-Aurel, *Contribuții la istoria culturii românești (cronicile brașovene din secolele XVII-XVIII)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, [2003].

Popescu, Dan-Alexandru, *Putere politică și autoritate religioasă în Europa medievală. Reprezentări ale monarhului creștin în Evul Mediu românesc și în regatul Franței. Studiu comparativ*, Editura Academiei Române, București, 2008.

Reli, Simeon, *Din viața religioasă și bisericească a Sucevii în secolele XVII-XIX*, Cernăuți. 1931.

Silviu Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea (cu trei facsimile)*, extras din *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXXIV, Memoriile secțiunii istorice, București, 1912.

Solcan, Șarlota, *Societatea românească din secolul al XVII-lea în izvoarele de expresie maghiară*, Editura Universității din București, [București], 2000.

Stanciu, Laurei, *Între răsărit și apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Editura, Argonaut, Cluj Napoca, 2008.

Stănciulescu-Bârda, Al., *Studii și documente privind istoria României (Banatul. Aspecte juridice și canonice)*, vol. II, Prefață Nicolae Dură, Editura SITECH, Craiova, 2010.

Țighiliu, Iolanda, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, Editura Paideia, [București], [1997].

Urechia, V. A., *Un nou document de la Constantin Cantemir Vodă*, extras din „*Analele Academiei Române*”, seria II, tom XVII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1895.

Valenciuc, Dumitru, *Fondul bisericesc ortodox român din Bucovina. Probleme controversate*, Biblioteca „MIORIȚA”, Câmpulung – Bucovina, 2010.

Vicovan, Ion, *Filantropia în Moldova*, în Nicolae Dascălu (coord.), „*Hristos în Moldova; Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei, 1401-2001*”, vol. I, Editura Trinitas, Iași, 2001